

Foute dokters en de tabaksindustrie van Sumatra

(K)NMG en de tientallen miljoenen overzee

Nizaar Makdoembaks

Colofon

Research en redactie

6575 Tekstbureau [www.6575.nl]

Tekstadviezen

Frans Meulenberg

Eindredactie

Kabos-Van der Vliet Redactie bureau [www.kabosvandervliet.nl]

Illustraties

Michiel Tan

Vormgeving

www.jouwboekdrukkerij.nl

Uitgeverij de Woordenwinkel

www.woordenwinkel.nl

© 2019 Nizaar Makdoembaks

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, filmopnamen of andere manieren, zonder voorafgaande toestemming van de auteur en uitgever.

Deze uitgave wordt mogelijk gemaakt door:

Stichting Eerherstel Oorlogsslachtoffers Curaçao (SEOC)

www.aprilmoorden.nl

ISBN 978-90-76286-68-6

NUR 691

Omslagverantwoording

De halfnaakte, strak naast elkaar hurkende koelies doen lusteloos hun werk en kijken angstig voor zich uit. Willem Westerman van de Nieuwe Asahan Tabak Maatschappij schreef over de arbeiders in deze fermenteerschuur, waar ook kinderen moesten werken, dat deze werklui 'troepje' en 'stinker' genoemd werden. (Westerman, 1901: 19-22). De rotanstokken van de controleurs en assistenten bleven buiten beeld.

Bron: Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. 60001693.

Rotanstok

Bron: Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. TM-3731.

Inhoud

Lijst van afkortingen en verklarende woorden	7
Persoonsregister	11
Voorwoord	17
Inleiding	23
1 Geneeskunde onderdeel van kolonialisme op Sumatra	31
1.1 Achtergronden bij de koloniale geneeskunde in de 19e en 20e eeuw	31
1.1.1 Europese artsen: het personeel van de BGD, MGD en DVG	32
1.1.2 Nederland haantje de voorste bij de Verenigde Naties, maar blind voor de eigen koloniale praktijk	34
1.1.3 De positie van de geneesheer in de koloniale samenleving	36
1.1.4 Aandacht uit het moederland	38
1.2 Koloniale geneeskunde en de (K)NMG	40
1.2.1 (K)NMG-voorzitter Stokvis en de opleiding van Nederlandse artsen voor Indië	40
1.2.2 (K)NMG miste kansen bij Koloniale Tentoonstelling 1883 en in Koloniaal Museum	45
1.2.3 (K)NMG op de hoogte van misstanden	48
1.2.4 Een algemene blik op de werking van de (K)NMG	50
1.3 (K)NMG ondermijnde aanpak misstanden koloniale medische zorg	58
1.3.1 (K)NMG in de polemieken rond de kraamvrouwensterfte in Indië	58
1.3.2 Broer (K)NMG-topman zorgde voor gezonde Sumatra-tabak	62
1.3.3 Individuele dokters niet genoeg gewicht: de zaak-Mollinger	66
1.4 Geneeskunde, een ‘verlengstuk’ van de hardvochtige werkgever op Sumatra	70
2 De geschiedenis van de poenale sanctie en de betrokkenheid van artsen	73
2.1 De poenale sanctie: van boete tot lijfstraffen	73
2.1.1 Lijfstraffen	77
2.2 J.D.L. le Febvre en het ontstaan van de poenale sanctie	79
2.2.1 Wie was J.D.L. le Febvre?	79
2.2.2 Het ontslag van Le Febvre: ‘grootst mogelijke willekeur’	81
2.2.3 Le Febvre: het ontstaan van de koelieordonnantie in Sumatra’s Oostkust	82
2.3 ‘De oude gewoonten’: de slaaf zweepen, de contractarbeider klappen	87
2.3.1 Stokslagen een erfenis uit de slavernij	87
2.3.2 Elektrocutie contractarbeider in West-Indië	91
2.3.3 Slavernij en rotanstraf in Nederlands-Indië	94

2.3.4	Inhumane rotanstraf: de staat gaf het slechte voorbeeld	97
2.4	Pieter Endt en de praktijk van de koelieordonnantie	100
2.4.1	De Millioenen uit Deli	102
2.4.2	Van Blommestein en de 'halfslavernij'	103
2.5	De rotanstraf en de koloniale geneeskunde	105
2.5.1	Dokters betrokken bij schendingen van de lichamelijke integriteit	108
2.5.2	Staatsgeweld bij dwangarbeid medisch afgebakend	110
2.6	Vooraanstaande artsen Schüffner en Kuenen voorstanders poenale sanctie	114
2.6.1	Kuenen en collega's mordicus tegen afschaffen poenale sanctie	115
2.7	Afschaffing poenale sanctie en vrije arbeiders	123
2.7.1	Vrije arbeid kon wel succesvol zijn	124
2.7.2	Nederland haalt bakzeil: om geld, niet uit menslievendheid	128
3	Angst, geweld en weggijken in de tabaksindustrie op Sumatra	131
3.1	Pioniers tabaksindustrie Sumatra	132
3.1.1	Tabaksproductie in vogelvlucht	135
3.1.2	Het succes van de tabaksmijnen: de miljoenen uit Sumatra	139
3.1.3	De Deli Planters Vereniging	142
3.2	Inlandse arbeiders	143
3.2.1	Goedkope arbeidskrachten	144
3.2.2	Aankomst en huisvesting Chinese contractarbeiders	147
3.2.3	Javaanse en andere contractarbeiders	149
3.3	Europees personeel	153
3.3.1	Beheerders en administrateurs	155
3.3.2	Assistenten	162
3.3.3	Europese vrouwen	172
3.3.4	Bescherming apartheid in welvaart	174
3.3.5	Drank, club, inlandse vrouwen en meisjes	178
3.4	Tabaksproductie	183
3.4.1	Van tropisch oerwoud plantages maken	183
3.4.2	Tabaksaanplant: tjankollen en zaaien	195
3.4.3	Gezondheidsrisico's bij werken met insecticiden	201
3.4.4	Oogsten	212
3.4.5	Droogschuur	215
3.4.6	Fermenteerschuur	220
3.5	Constante angst voor geweld en mishandeling	223
3.5.1	Casuïstiek	226
3.5.2	Casussen Saint Cyr: aanklacht tegen L.H.A. Kufahl en Th.A. Lind	237
3.6	Medische voorzieningen	247
3.6.1	Geneeskundige behandeling 1902	249

3.6.2	Centralisatie koeliehospitalen	250
3.6.3	Voorbeeld van een estatehospitaal	250
3.6.4	Geneeskundige behandeling: centraal hospitaal te Ramboetan	252
3.6.5	Artsen	258
3.6.6	Poenale sanctie bij gang naar schone schijn ziekenhuis	266
3.7	Schüffner en de medische zorg op de Senembah tabaksmaatschappij	270
3.7.1	W.A.P. Schüffner – een beknopte biografie	272
3.7.2	Dokter Schüffners dwangmaatregelen	279
3.7.3	Het centraal hospitaal van de Senembah Maatschappij	281
3.7.4	Water een infectiebron, gekookt een remedie	285
3.7.5	Schüffner, Vorderman: beriberi was te voorkomen	288
3.7.6	Effect Schüffners werk: dalende sterftcijfers, stabiel(er) arbeidersbestand	289
3.8	Medische zorg “geëxporteerd” naar Java, poenale sanctie niet	294
3.9	Poenale sanctie niet nodig voor goede gezondheid tabaksarbeiders	295
4	Kinderarbeid onder kadaverdiscipline	299
4.1	Wat de kinderen te wachten stond: kadaverdiscipline en onvrijheid	304
4.1.1	De kindertoekomst: kadaverdiscipline	304
4.1.2	Opgroeien in vrijheid, of niet	306
4.2	Senembah Maatschappij: onderwijs als springplank voor kinderbeid	309
4.2.1	Naar school voor kinderbeid	312
4.2.2	Ontbijt als lokmiddel	314
4.2.3	Doorontwikkeling succesvol onderwijs Senembah Maatschappij	315
4.2.4	Het schoolleven	317
4.3	Behandeling moeders van kinderbeiders en meisjes	326
4.3.1	Venerische ziekten en buitenechtelijke kinderen	326
4.3.2	Casuïstiek	327
4.4	Kinderen Senembah Maatschappij gelijkgesteld aan misdadigers	335
4.5	Verbod kinderbeid 1926	337
5	Mishandeling bij dwangarbeid	339
5.1	Dwangarbeiders aanleg Sumatraweg	339
5.1.1	Ziek van beriberi en stokslagen	340
5.1.2	Bestuur schoot tekort	342
5.1.3	Casus: werkbaas Kuiper en dokter Kievit	343
5.2	Idenburg draaide duimschroeven dwangarbeiders verder aan	344
5.3	Dwangarbeiders in het KNIL	346
5.3.1	Het KNIL en de bescherming van ondernemingen aan Sumatra’s Oostkust	348
5.3.2	Uitbreiding KNIL 1886	349

5.3.3	Dokters als enigen op de hoogte van gewelddadigheden tegen dwangarbeiders	352
5.3.4	Artsen zelf betrokken bij KNIL-mishandelingen	355
5.4	De krijgsraadzaak rond gepensioneerd kapitein Kauffmann	357
5.4.1	Rotanstraf wettelijk en “normaal”; betrokkenheid artsen	362
6	Sumatra's mijnbouw: wettig martelen onder medisch toezicht	373
6.1	Vorderman controle mijn Redjang Lebong, Palembang 1902	373
6.1.1	De rapportage van Vorderman	374
6.1.2	Conclusies en aanbevelingen van Vorderman	380
6.1.3	Reacties op het rapport van Vorderman	380
6.1.4	Een casus op Redjang Lebong	381
6.2	Patiënten van Mijnbouw Maatschappij Lebong Soelit 1901	385
6.3	Sawah Loento: statistieken rotanstraf 1899	389
6.4	Inspecties te Sawah Loento, 1902	392
6.4.1	Verslag van mr. J.H. Abendanon	393
6.4.2	Huisvesting en slechte hygiëne	394
6.4.3	Ziekenhuis in de praktijk	395
6.4.4	Gezondheidstoestand van de arbeiders	397
6.4.5	Discussies over rotanstraf na rapportages	398
6.4.6	Reactie minister van Koloniën	401
6.5	Sawah Loento rond 1910: dr. Van der Meer en de rotanstraf	402
6.5.1	De zaak-Van der Meer in het kort	402
6.5.2	De aanleiding voor het onderzoek	404
6.5.3	De rapportages van Stibbe en Schijfsma en weerwoorden	407
6.5.4	Het verweer van Van der Meer	417
6.5.5	Rotanstraf afgeschaft, Van der Meer niet vervangen	421
6.5.6	Sluitstuk: Van der Meer niet vervangen, niemand vervolgd	424
	Conclusies	427
	Noten	433
	Literatuur	451
	Lijst van bijlagen	457
	Bijlagen	459

Lijst van afkortingen en verklarende woorden

Adat	Gewoonterecht in Indonesië
ADEK	Algemeen Delisch Emigratie Kantoor
AG	Agent-generaal
Ajer	Water
Alang-alang	Struikgewas
Atap	Bladeren, dakbedekking van palmladeren
AV	Algemene Vergadering van de NMG
AVROS	Algemene Vereniging van Rubberplanters ter Oostkust van Sumatra
Balé-balé	Indonesische rustbank, slaapgelegenheid
Bandjir	Overstroming door zware regenval
BB	Het Departement van Binnenlands Bestuur
BGD	Burgerlijke Geneeskundige Dienst
BGNI	Bond van Geneesheeren in Nederlandsch-Indië
Bibit	Jonge tabaksplant
Blanda	Hollander
Boeboer	Pap, brij
Boewang	Wegwerpen
Bok	Mevrouw
Controleur	Controleur magistraat (Justitie)
CVE	Chef van Exploitatie
DC	Districtscommissaris
Delibamij	Deli Batavia Maatschappij
Di djemoer	Gedurende uren in de zon staan als straf
Djahat	Slecht, krengh, streng, misdadiger
Djilatang	Brandnetels: jeuk veroorzakende bladeren
Djongkok	Met gekruiste benen of gehurkt zitten
Dokter djawa	Inlandse arts
Dollar Singapore	Straits Settlements, 1 gulden = \$ 0,80
DPV	Deli Planters Vereeniging
Drossen	Weglopen, deserteren
GEOVG	Gewestelijk Eerstaanwend Officier van Gezondheid, Hoofdofficier
Gevoeg doen	Defeceren, zich ontlasten
GG	Gouverneur-generaal van Nederlands-Indië
Gluteaal	tot de bilstreek behorend
Goedang	Fermenteerschuur
Habis perkara	uitroep: 'Afgelopen!'
Ingenieur-directeur	Mijndirecteur

Kain	Doek
Kampong	Woonwijk, dorp, gehucht, verzameling woningen
Kanan	Rechts
Kantjil	Dwerg Hertje
KB	Koninklijk besluit
Kebon	Aanplanting
Kedai	Winkeltje
Kemadoe	Jeuk veroorzakende bladeren
Kir	links
KIT	Koninklijk Instituut voor de Tropen, Amsterdam
Klabangs	duizendpoten
Kladi	verkoelende bladeren
KNIL	Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger
KNMG	Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst
Koelie	Gehuurd arbeider, contractarbeider, sjouwer, drager
Kongsi	Chinezenverblijf
Kranie	Inlandse of Chinese laborant
Lalang	Hoog gras
Magistraat	Gerechtigd ambtenaar van justitie
Mandiën	Baden, een douche nemen met een emmertje
Mandoer	Opzichter, ploegbaas of voorman voor Javanen
Mata	1 mata = 0,386 milligram
MGD	Militaire Geneeskundige Dienst
Mij.	Maatschappij
Morbiditeit	Ziektecijfer
NATM	Nieuwe Asahan Tabak Maatschappij
NHM	Nederlandsche Handelmaatschappij
NIRK	Nederlandsch Indisch Roode Kruis
Njai	Bedgenote van Europeanen in Nederlands-Indië
NMG	Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst
NFI	Nederlands Forensisch Instituut
Niboeng	Palmboom van het geslacht <i>Oncosperma</i>
NILS	Nederlandsch-Indische Landbouw Syndicaat
NVTG	Nederlandsche Vereeniging voor Tropische Geneeskunde
OEN	Ministerie van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid
Oentoeng malang	Tegespoed
OM	Openbaar ministerie
Paitje	Borrel
Parang	Kapmes, hakmes of houwer

Pararectaal	Langs de endeldarm
Parit	Slootje of kanaaltje ter afwatering
Pasanggrahans	Logeergebouw voor reizende ambtenaren
Patjoeran	Goot
Patoet	Billijk, eerlijk, rechtvaardig
Peloepoe	Gespleten bamboe
PG	Procureur-generaal
Pikolan	Draagstok van bamboe
Pondok	Lange loods, hut voor tijdelijk gebruik
RC	Rechter-commissaris
Resident	Bestuursambtenaar; hoofd van een gewestelijk bestuur
Ringgit	Munteenheid van Maleisië, Straitsdollar
Roemah tempoh	Een tijdelijk hospitaal
Roemah toetoeapan	Opsluitingslokaal
Rotan	Stengels of dunne stammen van rotanpalmen van het geslacht <i>Calamus</i> . De rotanpalm groeit in de bossen van Sumatra, Borneo en Celebes; de stengels worden gebruikt als vlechtmateriaal voor meubels, manden, etc.
R.v.O.T.	Reglement van Orde en Tucht
Sembah	Eerbiedige groet
Singkeh	(Chinese) immigrant in Indonesië, Chinees voor nieuweling
Sirih	Betelplant, genotmiddel
SM	Senembah Maatschappij
Snaar	Meid
Soa	Seksuele overdraagbare aandoening
SOK	residentie Sumatra's Oostkust
Stadsverband	Loods of kampong ter verpleging van zieken en paupers
Stinkers	Malengers koelies te Deli en zij die incapabel zijn voor gewoon werk
Strootje	Sigaret, lichte sigaar
SWK	Sumatra's Westkust
Tali blati	Een eind dubbelgevouwen touw
Tandil	Chinese opzichter, ploegbaas of voorman
Tandoe	Draagstoel
Tbs	Terbeschikkingstelling
Tingkaps	Luiken
Tjangkol	Spade, graafijzer
Tjangkollen	Met een spade de grond ompitten
Tjemara-boom	Indische naaldboom
Toean	Heer, meneer
Toetoeppen	In de doofpot stoppen

Topi	Hoofddekse
Tong Tong	Schaftuur
Visum repertum	Autopsierapport, medisch rapport
VOC	Vereenigde Oost-Indische Compagnie
Volksraad	Installatie in 1918, adviserend orgaan bestaande uit 60 leden
Wd.	Waarnemend

Persoonsregister

- Abendanon, J.H. - directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid (1900-1905)
- Bauman, G.R. - administrateur van de koffieonderneming Greaban in Serdang
- Blankenstein, van, M. - onderzoeksjournalist en auteur van *De poenale sanctie in de praktijk* (1929)
- Blommestein, van, A.F. - hoofdambtenaar voor de arbeidswetgeving (omstreeks 1910)
- Brand, van den, J. - advocaat in O.I. en auteur van *De miljoenen van Deli* (1902)
- Breda de Haan, van, J. - botanicus en eerste directeur van de VIIIe afdeling van 's Lands Plantentuin (periode omstreeks 1900)
- Breman, J. - socioloog en emeritus hoogleraar van de Erasmus Universiteit en de Universiteit van Amsterdam, publiceerde in 1987 het Rhemrev-rapport, 85 jaar na dato
- Bussy, de, L.P. - directeur Deli-Proefstation vanaf 1913
- Buuren, van, H.B. - civiel geneesheer te Kediri en auteur brochure *Nog iets over de verloskundige hulp in Nederlandsch Indië* (1898)
- Capellen, van der, G.A.G.P. - GG van Nederlands-Indië (1816-1826)
- Caspersz, G.P.J. - Chef van Exploitatie bij de Sumatrastaatsspoorweg en de Ombilinmijnen (1907-1913)
- Cornelissen, F.J. - officier van gezondheid 1e klasse in het Groot Militair Hospitaal te Panteh-Perak, getuige in de zaak Kauffmann, omstreeks 1880
- Cowan, F.J.H. - oud-directeur van het departement van Justitie in Nederlands-Indië en auteur van *De nieuwe onzekerheid over het lot der „Poenale Sanctie”* (1928)
- Cramer, Charles - SDAP 2e Kamerlid, betrokken bij debat kinderarbeid in 1926
- Cremer, J.T. - hoofdadministrateur bij de Deli Maatschappij later ook directeur (opvolger van Nienhuijs)
- Endt, P. - in 1920 docent staatsinrichting op een hbs in Almelo en later directeur van de Wereldbibliotheek en auteur van monografie over de koelieordonnantie (1919)
- Exter, van
Febvre, le, J.D.L. - Adjunct-Inspecteur van Arbeid omstreeks 1915
- koloniaal bestuursambtenaar met een carrière in diverse functies in de rang van controleur (contactpersoon)

- tussen inlands en koloniaal bestuur), waaronder arbeidsinspecteur te SOK (1907), en later resident van West-Sumatra (1915)
- Fock, D. - minister van Koloniën (1905-1908) en GG van Nederlands-Indië (1921-1926)
- Fransen van de Putte, I.D. - minister van Koloniën (1863-1866 & 1872-1874)
- Freytag de, C.J. - kolonel en chef Geneeskundige Dienst bij de kolonmijnen van Redjang Lebong te Lebong Donok (omstreeks 1900)
- Graaff, de, S. - minister van Koloniën (1919-1925 & 1929-1933)
- Graeff, A.C.D. - GG van Nederlands-Indië (1926-1931)
- Haagen, van, R.M. - auditeur-militair in de zaak-Kauffmann, omstreeks 1880
- Haastert, W.K.S. - oud-rechter Nederlands-Indië en auteur van *De rottanstraf en de inlander* (1925)
- Hanegraaff, A. - assistent bij de NATM te Kisaran en auteur van *Hoe het thans staat met den Assistenten en de Veiligheid aan de Oostkust van Sumatra* (1910)
- Heijden, van der, K. - luitenant-generaal, gouverneur en militair bevelhebber van Atjeh en onderhorigheden, omstreeks 1880
- Heyden, van der, H.N. - arts en geneeskundig inspecteur van de BGD voor de Buitenbezitting, omstreeks 1915
- Hoedt, T.G.E. - dr. in de Landbouwkunde te Wageningen, schreef proefschrift *Indische bergcultuurondernemingen voornamelijk in Zuid-Sumatra* (1930)
- Hoetink, B. - arbeidsinspecteur en later ter beschikking van de directeur van het departement van Justitie gestelde ambtenaar voor Chinese zaken, omstreeks 1900
- Idenburg, A.W.F. - minister van Koloniën (1902-1905, 1908-1909 & 1918-1919) en GG van Nederlands-Indië (1909-1916)
- Janssen, C.W. - tabakspionier, oprichter en directeur van de Senembah Maatschappij
- Joekes, Dolf - Tweede Kamerlid voor de VDB, betrokken bij debat kinderarbeid in 1926
- Jongh de, D. - hoofdingenieur, chef van de afdeling Mijnwezen, omstreeks 1900
- Kauffmann, C.P.J. - gepensioneerde kapitein der infanterie (KNIL), in 1873 aangesteld als hoofd militair beheer dwangarbeiderskwartier te Pakan Atjeh
- Kol, van, H.H. - ingenieur, Tweede Kamerlid voor de SDAP, en auteur brochure *Uit onze koloniën* (1903)

- Kooreman, P.J.
Kuenen, W.A.
- resident SOK omstreeks 1900
 - Europees medicus Sumatra's Oostkust en voorzitter Afdeeling Sumatra's Oostkust der Vereeniging tot Bevordering der Geneeskundige Wetenschappen in Nederlandsch-Indië, periode 1901-1922
- Kufahl, L.H.A.
- lid van de landsraad, lid van het rechtscollege en administrateur op de onderneming Saint Cyr van de Deli en Langkat Tabaksmij, omstreeks 1900
- Lagerweij, van, S.J.
Leendertz, P.
- directeur van Justitie, omstreeks 1902
 - geneesheer in het Centraal Hospitaal te Batang Toru en auteur van *Waarnemingen in het centraal hospitaal te Batang Toroe* (1921)
- Lessen, van, A.H.
- ingenieur-directeur bij de Ombilinmijnen omstreeks 1902 en hoofd van het Mijnwezen (1906-1916)
- Lier, van, R.J.
- ingenieur-directeur steenkolenmijnen te Sawah Loento, de Ombilinmijnen, omstreeks 1910
- Limburg Stirum,
graaf van, J.P.
Loghem, van, J.J.
- GG van Nederlands-Indië (1916-1921)
 - arts en in 1908 voor een jaar waarnemend directeur van het Pathologisch Laboratorium in Medan
- Löwe, G.B.L.
- officier van gezondheid 1e klasse in het garnizoen te Atjeh, getuige in de zaak-Kauffmann, omstreeks 1880
- Maier, F.
- Gewestelijk Eerstaanwend officier van gezondheid omstreeks 1901
- Meer, van der, J.F.
- Europese geneesheer bij de Ombilinkolenmijnen te Sawah Loento, periode 1902-1910
- Mollinger
- geneesheer Centraal hospitaal te Kwala Simpang (Noordoost-Sumatra) van 1911 tot 1920
- Mulock Houwer, J.C.
Nienhuijs, J.
- PG SOK in 1895 onder resident Kooreman
 - tabakspionier, oprichter en directeur van de Deli Maatschappij
- Pfeiffer, K.F.
- KNIL-generaal (1883-1885)
- Prins, A.P. (Apie)
- assistent bij de Deli Maatschappij en auteur van *Ik ga me eige baan* (1958)
- Rappard, TH.C.
- controleur (magistraat van het departement Justitie), o.m. te Sawah Loento, periode 1900-1910
- Rees, van, Otto
Rhemrev, J.T.L.
- GG van Nederlands-Indië (1884-1888)
 - officier van justitie op Java en auteur van het 'Rhemrev-rapport' (1903)

- Riemsdijk, van, J.W.E. - dirigerend officier van gezondheid 1e klasse in het garnizoen te Batavia / Weltevreden; van juli 1878 tot april 1879 chef van de expeditionaire geneeskundige dienst te Atjeh
- Rijn van Alkemade, van, M. - beheerder op de onderneming Sempali van de Deli Maatschappij omstreeks 1898
- Sandick, van, L.H.W. - controleur bij het Binnenlands Bestuur op de Bezittingen buiten Java en Madoera en auteur van *Chineezen buiten China* (1909)
- Schijfsma, J. - officier van gezondheid 1e kl., chef van den Geneeskundigen Dienst ter S. O. K., later ook Gewestelijk Eerstaanwend Officier van Gezondheid (GEOVG) te Sumatra's Westkust
- Schüffner, W.A.P. - arts bij de Senembah Maatschappij, adviseur Geneeskundigen Dienst (1897-1922) later hoogleraar Tropische Hygiëne aan de UvA; hervormer van het denken over hygiëne en gezondheidszorg in de tropen
- Schüleïn, J. - civiel geneesheer in Nederlands-Indië, voorzitter van de BGNI omstreeks 1905 eerste hoofd van de zelfstandige BGD in 1911
- Snethlage, R.A.I. - officier van gezondheid 2e klasse in het garnizoen te Atjeh, getuige in de zaak Kauffmann, omstreeks 1880
- Snijders, E.P. - plantagearts werkzaam bij het Pathologisch Laboratorium in Medan waar hij in 1916 onderdirecteur werd (1914-1924)
- Stibbe, A. - arbeidsinspecteur verantwoordelijk voor rapportages over Ombilinstaatmijnen omstreeks 1910
- Stokvis, B.J. - (K)NMG-voorzitter 1870, 1876, 1884, 1892, en 1899
- Stokvis, J. - journalist, SDAP'er, Volksraadslid (1923-1931) en auteur van *Een koloniale schande* (1926)
- Swart Abrahamsz, T. - geneesheer werkzaam bij de kolenmijnen van Redjang Lebong te Lebong Donok, getuige in rapportage Vorderman, periode rond 1902
- Swellengrebel, N.H. - parasitoloog verbonden aan het Pathologisch Laboratorium in Medan (1911-1913 en 1916-1919)
- Terburgh, J.T. - officier gezondheid 1e klasse bij het KNIL te Sawah Loento, omstreeks 1897
- Tiel, van, P. - gewestelijk eerstaanwend officier van gezondheid te Sawah Loento, werkzaam als ingenieur-directeur bij de Ombilinmijnen omstreeks 1911

- Treub, H. - hoogleraar Verloskunde en Gynaecologie en (K)NMG-voorzitter in 1891 en 1910
- Treub, M. - botanicus, hoogleraar Biologie en vanaf 1880 directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg
- Tweer, E. - directeur van de Senembah Maatschappij omstreeks 1921
- Vogel, de, W.T. - stadsgeneesheer te Semarang (1899-1911), later hoofd van de BGD (1913-1921)
- Volker, T. - lid Deli Planters Vereeniging en auteur van *Van oerbosch tot cultuurgebied* (1928)
- Vorderman, A.G. - Inspecteur van de Burgerlijke Geneeskundige Dienst omstreeks 1900
- Vries, de, O. - arts, later directeur van het proefstation voor rubber te Buitenzorg (1915) en auteur van *Verslag over eene studiereis naar Deli* (1911)
- Waal Malefijt, de, J.H. - Minister van Koloniën (1909-1913)
- Weide, van der, H.J. - Officier van gezondheid 1e klasse, getuige in de zaak Kauffmann, omstreeks 1880
- Weigand, L. - hoofdadministrateur bij de Senembah Maatschappij (1903-1913)
- Weiss, L. - officier van gezondheid 2e klasse in het garnizoen te Atjeh, getuige in de zaak-Kauffmann, omstreeks 1880
- Wenckebach, H.J.E. - directeur van de afdeling Gouvernementsbedrijven vanaf 1907
- Westerman, W. - werknemer van de Nieuwe Asahan Tabak Maatschappij. Tien jaar later was hij president bij de Rotterdamsche Bank (1904)

Voorwoord

Er is al veel geschreven over de geschiedenis van de Nederlandse tabaksindustrie en andere cultures op Sumatra. Zeker nadat in 1987 Jan Breman zijn beruchte boek *Koelies, Planters en Koloniale Politiek* publiceerde, met daarin integraal opgenomen het zogeheten Rhemrev-rapport uit 1903. Maar ook al in de eerste helft van de twintigste eeuw, toen de koelieordonnanties met hun poenale sanctie een constante bron van discussie waren. Toch nam men pas definitief afscheid van dat beleid van wurgcontracten, ook wel ‘*halfslavernij*’ genoemd, in 1942. Intussen deden de voorstanders er alles aan om het beeld hoog te houden dat in de koloniale samenleving ‘*iets groots werd verricht*’. Een beroepsgroep die zeer aanwezig was in de koloniale realiteit maar over wie nog relatief weinig geschreven is, is die van de artsen. Zij waren eerstehands getuigen van de structurele misstanden die men buiten beeld trachtte te houden of afdeed als incidenten.

In de jaren zestig van de 19e eeuw legden pioniers in de tabak (en kolen) op Sumatra de eerste fundamenten voor een winstgevende industrie die tot op de dag van vandaag bestaat. Naast werkgevers en contractarbeiders speelden ook artsen een belangrijke rol in het creëren van een klimaat waarin menigmaal medisch-ethische en morele regels overtreden moesten worden. De misstanden die Breman naar buiten bracht en die Nederland schokten, kwamen neer op stelselmatige onderdrukking en mishandeling van contract- en dwangarbeiders in Nederlands-Indië. De veelvuldige en stelselmatige mishandelingen, niet alleen het slaan met rotansticken, maar ook publieke martelingen of het voorzien van te weinig voedsel of slechte woonomstandigheden, brachten de koloniale medische wereld keer op keer als eerste *after the fact* in aanraking met de gevolgen ervan.

Echter, hoewel ook toen al de beroepseer van de arts en een artseneed bestonden, was er nooit sprake van grootschalig verzet uit medische hoek om de wantoestanden rondom de patiënten die men onder ogen kreeg aan te kaarten en uit te bannen. Nee, in plaats daarvan leverden medici, artsen en wetenschappers en instanties als de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van de Geneeskunst ((K)NMG[1]) hun bijdrage aan de beeldvorming rondom Oost-Indië die ook de Nederlandse overheid en de planters koste wat het kost in stand wilden houden. Wat ook grotendeels gelukt is, tot Breman in 1987, 37 jaar na de onafhankelijkheid van Indonesië, de ballon van het grootse verrichte werk definitief doorprikte. Toch slaagde men zo goed in de opzet dat er ook anno nu nog mensen zijn die geloven dat het niet zo erg is om dat beeld van destijds te blijven tonen zonder daarbij kanttekeningen te plaatsen.

Zo verscheen in maart 2018 het boek *Daar werd wat groots verricht* van de hand van cabaretier Diederik van Vleuten. Hij doet daarin de Oost-Indische familiegeschiedenis van zijn oom Jan uit de doeken. Er kwam ook kritiek, waarover van Van Vleuten in *Trouw* zei:

'Boze reacties zijn daar ook altijd bij, vaak uit emotie of dommigheid. Gaat makkelijk op de mail: tik maar even snel op, dan kan meneer Van Vleuten het allemaal lezen. 'U verdoezelt de geschiedenis, want u vertelt niets over troostmeisjes', krijg ik dan te horen. Ik verdoezel niks. Ik vertel het verhaal van oom Jan, hij schrijft niks over troostmeisjes, dus heb ik ook niks over troostmeisjes te melden. Dat was mijn taak niet.' (Salm, 2018)

Van een cabaretier die een familiegeschiedenis op het toneel brengt, hoeft men dat inderdaad niet te verwachten. Maar, door een vergelijkbare redenering van Nederlandse artsen in Oost-Indische dienst bleven waar het ging om de inheemse arbeiders een eeuw lang de meest wanstaltige vormen van mishandeling gehandhaafd. De artsen werkten vrijwel zonder uitzondering voor de planters of voor de staat, die zelf de sancties tegen contractarbeiders had ingesteld, dwangarbeiders stelselmatig mishandelde, en dat alles decennium na decennium met hand en tand bleef verdedigen.

Men zou kunnen stellen dat het niet de taak van artsen is om het een en ander aan de kaak te stellen. Wel was het hun taak om te bepalen of een contractarbeider fit genoeg was om zijn lijfstraf te ondergaan. Het was hun taak om half doodgeslagen, uitgehongerde mensen op te lappen zodat ze weer aan het werk konden. Het was hun taak wetenschappelijk onderzoek naar lokale ziekten te doen waardoor een gezondere arbeidersbevolking harder zou kunnen werken. Maar nee, het was niet hun taak om misstanden te onthullen of aan te kaarten. Noch was het de taak van de (K)NMG, die via haar leden op de hoogte was van wat er zoal voorviel in de Oost. Het was niet hun taak, nee, maar vanuit de medische beroepseer was het echter hun plicht!

En ik bezondig mij hier niet aan een retrospectief oordeel: ook in de negentiende eeuw oordeelde men al zo over de verregaande schendingen van de lichamelijke integriteit van de inheemse contract- of dwangarbeider, daarvoor als slaaf. Officieel ging daarom vijf jaar na de slavernij ook het toedienen van rotanslagen als straf voor contractarbeiders overboord. Die afschaffing bleek echter een wassen neus die in de dagelijkse realiteit van Oost-Indië nooit doorgang vond. Hoewel Nederland in 1987 wakker schrok, had dat ook al in 1958 kunnen gebeuren. In dat jaar verschenen de memoires van de overleden Apie Prins, rond 1910 enkele jaren assistent op plantages van de Deli Tabak Maatschappij en de Senembah Maatschappij. In het boek *Ik ga mijn eigen baan* wond Prins geheel geen doekjes om de dagelijkse realiteit van het werk van plantageassistenten:

'Een Chinees een klap op zijn kale kop geven was doodgewoon. De Chinezen hadden kaal geschoren hoofden en droegen prachtige lange staarten met rooie of blauwe lintjes. Als ze hardnekkig lanterfantten of obstinaat werden deelde je een paar klappen met je kebonstok [rotanstok, NM] uit en habis perkara! (afgelopen). Je kon kiezen: er op los slaan, of alles over je kant laten gaan en je prestige verliezen. En ontslagen worden!' [...] Als een Javaan, die van nature nooit haast heeft, plan plan (kalmpjes-aan) deed en dus volgens ons malas (lui) was, heette het: Lekas sedikit! (schiet een beetje op, gauw een beetje). Dat was wel het minste wat je zei, ook al was hij moe en al had hij de hele dag gewerkt. Met zachtzinnigheid kwam je niet verder. [...]' (Prins, 1958: 229)

Het boek van Prins is een zeldzaamheid geworden:

'[...] mede omdat er wellicht geen publicatie is waarvan zoveel exemplaren zijn gestolen (en naar mag worden aangenomen vernietigd) vanwege de minder vleeiende passages aan sommige adellijke families gewijd.' [2]

Of dat dan alleen die families betrof, of ook de passages over zijn tijd op Sumatra is een vraag die een waardevol onderzoeksproject zou verdienen. Men had veel over voor het in stand houden van het juiste beeld. Een voorbeeld daarvan, gerelateerd aan de medische koloniale wereld, vormen de volgende foto's. Ze tonen het beeld van ziekenzalen voor contractarbeiders op Sumatra, zoals dat in de eerste helft van de twintigste eeuw door koloniaal Nederland werd gepresenteerd:

Ziekenzaal in het Centraal Hospitaal, Tebing Tinggi, 1915-1940.

Bron: Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. 60024801.

Ziekenzaal voor vrouwen op Sumatra; de arts doet zijn ronde, 1895-1939.

Bron: Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen. Coll.nr. 30038879.

De realiteit van dergelijke hospitalen is vastgelegd in inspectierapporten zoals dat van adjunct-inspecteur Moorrees en de Gewestelijk Eerstaanwezend Officier van Gezondheid dokter Van Haeften uit 1909:

'Over de eigenlijke verpleging der lijdens is niets dan kwaads te vermelden. In het geheel zijn er maar zes zoo goed als niet geschoolde verplegers in dienst. Des nachts zijn de zieken op elkaars hulp aangewezen.'[3]

Zieken met been- en voetwonden, geslachtsziekten en zij die een tymol-kuur moesten ondergaan, zaten met vijf à zes man op twee aan elkaar geplaatste *slaaptafels*. In de zaal met tyfuslijders, die soms naast zieken met malaria lagen, maakte men voor een deel gebruik van houten in plaats van ijzeren bedden, wat het noodzakelijke desinfecteren van de slaappleaatsen tegen besmettelijke ziekten bemoeilijkte. Moorrees en Van Haeften:

'Bij een eventuele epidemie zou dit hospitaal een gevaar opleveren voor de gezondheidstoestand voor de gehele streek daaromheen.'[4]

Tot liggen op een bed was er geen gelegenheid, vele patiënten lagen op de vloer. Hetzelfde gebeurde in de vrouwenzaal. Op de dag van inspectie waren hier zestig vrouwen aanwezig voor behandeling. Samen hadden ze de beschikking over twintig *slaaptafels*. Om het hospitaal was er geen omheining en door een tekort aan personeel was er